

Таким чином, імагологічні інтенції у творчості Джорджа Риги акумулюються в образі українця-емігранта, у його соціальному становищі в чужому канадському суспільстві.

Оскільки будь-який етап історико-літературного процесу може бути актуалізований як база подальших філософсько-естетичних пошуків, то цілком закономірно, що й літературна спадщина Джорджа Риги потребує більшої уваги. Це, зокрема, стосується літературознавчих студій з вивчення творчості канадських письменників українського походження.

Список використаної літератури

1. Будний В. Порівняльне літературознавство : підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
2. Кирчанів М. В. Америка & Україна: література і ідентичність / М. В. Кирчанів. – Вороніж : [б. в.], 2010. – 162 с.
3. Літературознавча енциклопедія. У 2 т. Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – С. 412.
4. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Д. Наливайко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 347 с.
5. Рига Дж. Балада про збирача каміння. Голодні гори / Дж. Рига. – К. : [б. в.], 1968. – 187 с.
6. Янів В. Нариси з української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен : УВУ, 1993. – 217 с.
7. Dyserinck H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity / H. Dyserinck // Intercultural Studies : Scholarly Review of the IAIS. – Spring, 2003.
8. Ryga G. The Other Plays. Edited by James Hoffman / George Ryga. – Vancouver : Talonbooks, 2004. – 409 с.

УДК 82.091

Тереза Левчук

ТОПОС ІНШОГО ЯК ЖАНРОТВОРЧИЙ ЧИННИК УТОПІЇ

У статті висвітлено проблему функції героя в контексті жанрових ознак утопії. З'ясовано, що, ґрунтуючись переважно на домінанті топосу, змістове наповнення жанру зводить функцію персонажів до ролі атрибута ідеального суспільства. Текстова присутність людини розгортається в імагологічному аспекті своє / чуже, досконале / недолуге.

Ключові слова: утопія, імагологія, своє / чуже, топос, жанр, Томас Мор.

Левчук Т. П. Топос «Другого» как жанрообразующий фактор утопии.

В статье освещается проблема функции героя в контексте жанровых признаков утопии. Выясняется, что, базируясь в основном на доминанте топоса, смысловое наполнение жанра сводит функцию персонажа к роли атрибута идеального общества. Текстовое присутствие человека разворачивается в имагологическом аспекте свое / чужое, совершенное / ущербное.

Ключевые слова: утопия, имагология, свое / чужое, топос, жанр, Томас Мор.

Levchuk T. P. The Topos of «Different» as a Genre of Utopia. The article reveals the problem of hero's function in the context of utopia's genre features. It was found that, based primarily on the topos dominant, content of the genre reduces the function of characters to the attribute role of an ideal society. Text presence of man unfolding in imagological aspects of own / alien, perfect / imperfect.

Key words: utopia, imagology, own / alien, topos, genre, Thomas More.

Постановка наукової проблеми. Загальний аналіз досліджень із цієї проблеми. Природа утопії як багатоаспектного явища викликала дискусії впродовж ХХ століття. Висвітленню філософських, літературознавчих, політологічних параметрів універсального жанру присвячені роботи таких учених, як С. Батракова, І. Бестужев-Лада, О. Зверев, Л. Скуратівська, Д. Мартинов, П. Бонташ, Дж. Кейтеб, М. Ласкі, Г. Морсон, Л. Мемфорд, Н. Фрай та ін.

Загальноновизнаним стало трактування утопії автора цього неологізму Томаса Мора. Грецьке за походженням слово буквально означало «не місце» (*οὐ* – не і *τόπος* – місце). Усі дослідження ґрунтуються на цьому трактуванні, зосереджуючись на проблемі розміщення та можливості існування місця як такого. При цьому зовсім поза увагою опиняється роль людини в цьому місці. Заради справедливості зауважимо: образ утопійців аналізується, але лише як народу ідеального суспільства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Прагнення людини побувати в нових місцях одвічне. Навіть у часи, коли люди не мали технічної можливості мандрувати, вони робили це, фантазуючи, зображаючи казкові картини. Уже перші мандри на інші землі були предметом писемних творів, починаючи від історій про Синбада-морехода. Згодом такі оповіді стали окремими жанрами, у слов'янській писемності т. зв. «хоженіями» – оповідями у формі мандрівних записок. Ранні зразки цього жанру створювали паломники. Один із перших світських зразків цього жанру – «Хоженіє за три моря» тверського купця Афанасія

Нікітіна, який описав враження від походу на схід. Зображення топосу домінує в розповіді, людина є його атрибутом.

Книга Томаса Мора (зокрема друга її частина) теж є описом мандрівки. Після її виходу в європейській літературі XVII століття виникає і розвивається різновид роману, у якому зображується мандрівка головного героя в певну країну, аналогічну до ідеального острова Мора, при цьому сам термін «утопія» не вживався.

Надалі трактування поняття «утопія» розширюється і літературний жанр стає одним із його конотацій. Наше ж дослідження стосуватиметься семантичного поля літературного жанру.

Узявши за основу мандрівку як один із жанротворчих чинників літературної утопії, спроектуємо погляд на імагологічну проблематику.

Безпосереднім предметом імагології є «літературні образи (іміджі) інших народів та індивідів-іноземців, які створюються в певній національній (або регіональній) свідомості й утілюються в літературі; за своєю природою і структурою вони є інтегрованими образами. Специфічними етно- й соціокультурними дискурсами, що відзначаються неабиякою сталістю, але не лишаються незмінними» [4, 36].

Основною метою мандрівок є інформація про нові країни та спілкування з новими людьми. Матеріал фіксується в різних галузях науки і жанрах літератури.

Досліджуючи імагологічні тенденції національної літератури, В. Будний робить такий висновок: «Спектр посередницьких жанрів, які розповсюджують етнокультурні образи, не лише фіксуючи, а й формуючи історію міжкультурного спілкування і взаємопізнання, надзвичайно широкий: мандрівничі записки, звичаєва (етнологічна) повість, історичний, ідеологічний, пригодницький роман, а також переклад, критична рецепція, публіцистична есеїстика тощо» [2, 54].

Не можна стверджувати, що жанр утопії дає можливість простежити відносини авто- і гетероетнообразів, оскільки об'єктом зображенням кожної утопії є уявне, а не конкретне історичне суспільство. Однак сучасні методики літературних етнообразів ґрунтуються на філософії відносин «Я» та «Іншого», яку імагологія проектує на сферу міжкультурних процесів [4].

У площині утопії відносини «Я–Інший» найближче стоять до філософської основи, що пояснюється насамперед абстрактністю зображення людських спільнот. Утопія – умовна країна, утопійці – умовний народ. Він так чи інакше протиставлений іншим народам.

«Усупереч звичаям майже всіх народів, для утопійців немає нічого безславнішого за славу, здобуту на війні» [3, 242].

Усіляка окремішність утопічного суспільства (найперше географічна) окреслюється вже на перших сторінках опису Утопії. Непроникність острова забезпечують мілини та надводні й підводні скелі. Проходи ж відомі тільки жителям Утопії, тому не випадково зроблено так, що чужоземець може потрапити в затишну затоку тільки з допомогою утопійця-провідника. Використання мотиву провідника стало визначальною жанровою ознакою літературних утопій.

Упродовж розповіді-опису Утопії читач постійно натрапляє на протиставлення утопічного суспільства іншим народам. Навіть попередники утопійців хоча й жили на землі Абракса (небо на землі), усе ж були скопищем дикого народу. Завдяки певному способу життя та просвітництву Утоп зробив із дикунів спільноту, яка перевершила всіх смертних.

Описана ситуація викликає алюзію завоювання нових колоній старими цивілізаціями, найяскравішим прикладом якого є відкриття Америки.

На думку Ф. Аїнси, Томас Мор, створюючи «Утопію», черпав натхнення з перших новин про Новий Світ. Дослідник припускає, що він був знайомий із твором «De Orbe Novo» Педро Мартира (1511) та з «Листами» Америкго Веспуччі, зібраними в «Чотирьох Плаваннях», які тоді були поширені в Європі. Більше того, твір Мора, у свою чергу, відразу після публікації став у центрі дискусії про те, як організувати Новий Світ і керувати ним [1, 150–151].

У міру того, як завойовувалась Америка, поширювався жанр утопії. Теорії про уявні світи співвідносилися з практикою завоювання та колонізації. На думку Ф. Аїнси, реальність та фантазія розвивалися в постійній взаємодії.

Незважаючи на різноманітність моделей жанру, Ф. Аїнса виділяє очевидні постійні риси утопії: просторова ізольованість, позачасовість (відсутність історичного часу), автаркія (відсутність зовнішніх економічних відносин), урбанізм, регламентація (виявляється, головню, через колективізм). Серед названих жанротворчих чинників немає людського фактору, хоча часопросторові (хай навіть абстрактні) параметри людської діяльності наявні. Безперечно, домінанта топосу фокусує всю увагу на себе, однак важко уявити місце на Землі без людини. І навіть коли йдеться про безлюдні острови, цей факт

стверджується перевіркою: людина мусить побувати там, щоб переконатися в цьому. Кількість мандрівок із розвитком людської цивілізації неухильно зростає. Час, у який жив і творив Т. Мор, прославився як епоха Великих географічних відкриттів. Пошуки Христофора Колумба, Васка да Гама, Фернана Магеллана, Америґа Веспуччі вселяли в людей віру в існування небачених (і в прямому, і в переносному значенні) земель.

Разом із епохою Відродження та розвитком європейських національних держав великі географічні відкриття сприяли переходу від Середньовіччя до Нового часу. Карти далеких земель, які тиражувалися за допомогою нового друкарського верстата, вочевидь розвинули гуманістичний світогляд і розширили кругозір, породивши нову епоху наукового та інтелектуального інтересу. Переселення європейців на нові землі сприяло виникненню та розвитку колоніальних імперій, під час контактів між Старим і Новим Світом відбувався всебічний обмін: планетою переміщувалися рослини, тварини, продукти харчування, цілі народи (у тому числі й раби), поширювалися інфекційні хвороби, а також відбувався культурний обмін між цивілізаціями, це був один із найважливіших в історії етапів глобалізації в екології, сільському господарстві та культурі. Європейські відкриття тривали й після епохи Великих географічних відкриттів, унаслідок чого була картографована вся поверхня земної кулі, а далекі цивілізації змогли зустрітися одна з одною.

Жозе Освалд ді Андраді (1890–1954) – бразильський поет, публіцист, один із основоположників авангардизму в національній культурі – в есе «Прямування утопій» пише: «Утопії з'являються внаслідок відкриття Нового Світу, а головне, відкриття “нової людини”, тієї іншої людини, яка була знайдена в Америці». Подальші міркування Андраді полягають у схваленні метисації та проголошенні Бразилії як зреалізованої утопії (Ф. Бекон теж убачав у Бразилії утопійну Атлантиду).

Звичайно, можна розвивати й цей аспект проникнення утопічного мислення в суспільну свідомість, однак варто все-таки зупинитися на більш загальній, методологічній стадії висловленої тези.

Появу «нової людини» в численних прикладах удалих та невдалих утопій побачила ще Леся Українка. Із притаманною їй прозорливістю вона окреслила обриси жанрів, які не мали ще тоді стійкого термінологічного означення. Уже на початку статті «Утопія в

белетристиці» Леся Українка розділяє поняття «утопії» в науковому й літературному значеннях: «В науковому значенні це – якась така теорія впорядкування громадського життя, що не має ніяких шансів на здійснення і через те їй “нема місця” в реальному світі. В літературному значенні це – образ прийдешнього життя людського громадянства, змальований на тлі якогось позитивного, а часом і негативного ідеалу» [5, 155].

Заходячи здалеку, з утопічних візій раю, через легендарну й міфологічну утопію, пригадуючи ранньохристиянські утопії, Леся Українка логічно приходять і до класичної філософської утопії, творцем якої є Платон. Оминаючи міркування письменниці й критику белетристичних особливостей Платонових текстів, виокремимо думку про людський фактор: «В Платоновій утопії ми бачимо модель громадського м е х а н і з м у, але не бачимо л ю д и н и. Ми знаємо, напр[иклад], що там нема приватної власності і через те нема ні вбогих, ні багатих, але як це відбивається на психічному складі тих ідеальних громадян, ми того зовсім не бачимо, та показування цього і не входило, певне, в заміри самого Платона» [5, 166].

Жоден із прикладів белетристичних утопій XVII–XVIII ст., на думку Лесі Українки, не витримує критики щодо мистецької цінності. «Пластику й барви» простежуємо вже у творі Т. Мора, який дає жанрове означення всім текстам утопічного змісту. Правдоподібності творові англійського мислителя надає географічна обмеженість та відображення сучасності, засвідчене постатями епохи (Егідій, Еразм) [5, 168–169].

Однак і у творі Томаса Мора немає переконливо зображених живих людських характерів. Художність його твору досягається іншими засобами, психологія ж людини ховається в сутності суспільного елемента.

У зображенні самої Утопії панує повне узагальнення: немає жодного власного імені (крім Утопа), слова на позначення соціальних ролей є переважно вигаданими й здебільшого похідними з грецької мови – філарх, сифогрант, транібор, протофіларх, барзан, адем. Причому окремі соціальні ролі Мор позначив аж двома назвами. У розділі «Про службові особи» автор докладно описує суспільну ієрархію: «Кожні тридцять господарств щорічно вибирають собі посадову особу, яку своєю попередньою мовою називали вони сифогрантом, а теперішньою – філархом. Над десятьма сифогрантами з їх господарствами стоїть людина, яка колись називалася транібор, а тепер – профіларх» [3, 181].

Значна кількість хитромудрих назв ставить читача в запитальну ситуацію. Можна запропонувати кілька гіпотез щодо насичення тексту такими словами. Міркування перше: термінологічна насиченість тексту продовжує грецьку традицію філософсько-риторичного діалогу; крім того, Греція є батьківщиною багатьох термінів загалом. Міркування друге: протиставлення давньої та нової назви явища демонструє зміну суспільної формації, і хоча в мовленнєвій номінативній зміні не відбувається маркування «поганий–добрий», саме перейменування підкреслює докорінні якісні зміни. Зрештою (міркування третє), за абстрактними, незрозумілими назвами легше заховати індивідуальність, яка нівелюється, стаючи елементом суспільного устрою.

Особистості утопійської спільноти ховаються в гущі соціальних прошарків. З іншого боку, суспільні групи неоднорідні з кількісного боку. У всіх без винятку є одна спільна справа – сільське господарство, працювати в якому навчаються в дитинстві. Окрім сільсько-господарських занять, кожен опановує ремесло за власними уподобаннями. У вільний час утопійці захоплюються музикою, розвивальними іграми, опановують науки.

Авторитетними є вчені – найбільш здатні до розумової праці люди. Із цього суспільного стану «вибирають послів, священників, траніборів і, зрештою, самого правителя» [3, 188].

За всіма законами соціально-утопічної державної моделі особистісний фактор уніфікований, зведений до «гвинтика» суспільного механізму. Однак утопічні держави все ж населяють люди. І вони змушені нехай у чомусь поводити себе як люди. Найефективнішим способом усвідомити власне «Я» є порівняння себе з «Іншим».

Леся Українка в статті «Утопія в белетристиці» зауважує імагологічний аспект утопій (на це звернула увагу С. Кочерга).

Політична пророча утопія логічно постала в умовах недержавності окремих народів. За таких обставин чітко окреслювалася антиномія своє / чуже: «В пророчій утопії ми бачимо такі категорії: свій народ, чужий народ; своя держава, чужа держава; свій бог, чужі боги» [5, 161]. «Людина взагалі» роздвоюється на праведників і нечестивців, однак градації в межах цих іпостасей немає.

Саме такі схематичні постаті змальовані в «Утопії» Мора, зрештою, і в інших зразках цього жанру.

Протиставлення себе іншим виконує основоположну функцію якісного вирізнення і має яскраві текстові приклади. Найпереконливіше демонструє інакшість утопійців ставлення до мірила цінності всіх часів і народів – золота та срібла. Щоб знецінити ці метали в очах себе самих, із золота й срібла роблять нічні вмістища для нечистот, окупи для рабів, використовують як мітку для злочинців. Діти граються дорогоцінним камінням, а подорослішавши, цураються їх. Звідси випливає, що відмінне від інших усталене поведіння породжує також відмінний умонастрій. Особливо цей контраст проявляється у звичаях.

Із використанням виразних засобів гіперболи, гротеску Мор змальовує приїзд анемолійських послів. Етимологія слова «анемолійці» пояснюється через грецьке гомерівське «порожній», «чванливий» (від «вітер»), тобто анемолійці – «вітряні», ті, що кидають слова на вітер».

Територіальна віддаленість анемолійців призвела до повного невідання звичаїв і норм поведінки утопійців. Чужоземці прибули в Амаурот у всій красі: «Так виступили три послы в супроводі ста супутників, усі в різнокольорових платтях, більшість у шовку, самі послы (бо ж у себе дома вони були знатними людьми) – у золотих плащах, із великим намистом і золотими сережками, до того ж на руках у них були золоті перстні, понад те капелюхи їх були обвішані бусами, що сяяли перлинами й дорогоцінним камінням – кінець кінцем вони були прикрашені всім тим, що в утопійців служило або для покари рабів, або було знаком неслави, або ж забавкою для дітей» [3, 206].

Як відомо, кожен етнос має власні звичаї та традиції, що й відрізняє його з-поміж інших. Трапляється і так, що звичаї різних народів суперечать один одному аж до виникнення міжнаціональних конфліктів. Приказка «Зі своїм законом у чужий монастир не ходять» якраз точно доводить життєве правило.

В утопіях об'єктом зображення є вигаданий народ, ідеальне суспільство, покликане засуджувати людські вади та вдосконалювати особистість. Тому й звичаї там мають наднаціональний характер, вони спрямовані на моральне вдосконалення не так власного народу та прибульців, як людини взагалі. Після кількох днів перебування в Утопії, особливо після спілкування з громадянами, чужинці переконуються в правоті господарів.

Досягнення такого рівня моральності відбулося завдяки вихованню та навчанню. Так чинять утопійці й з іншими народами. Коли

населення на острові переходить межу, утопійці переселяються на сусідній материк, де засновують колонії, приєднуючи за бажанням місцеве населення. Таке об'єднання корисне аборигенам, оскільки сприяє окультурненню та розвитку виробництва. Якщо ж місцеве населення не бажає співпрацювати, то його проганяють. На протидію вони відповідають війною. Виправдання війні утопійці мають ґрунтовне – ресурси не повинні належати тим, хто їх використовує нерационально. Указаний факт підтверджує думки дослідників, які пояснюють популярність утопій географічними відкриттями та впровадженням колонізаторства.

З іншого боку, утопійне мислення спрямоване на формування шляхів удосконалення людини як духовної істоти. Аналізуючи «Оливне гілля» М. Метерлінка, Леся Українка визначає тенденцію від індивідуального до загального: «Ми готуємо шлях новій істоті. Ми закладаємо підвалини нової моралі, що має обходити інтереси не тільки ближнього, але й дальнього, має утворити гармонію не тільки людського, але й всесвітнього життя» [5, 190].

Проблема функції героя як жанротворчого чинника утопії включає в себе й образ оповідача. Упродовж світової утопічної історії зазначений тип героя зазнає еволюції. В «Утопії» Т. Мора розповідь про ідеальну острівну державу вкладена в уста мандрівника, який побував там. Такий прийом використав і Т. Кампанелла («Місто Сонця», 1602). Як і Мор, Кампанелла розпочинає книгу з діалогу (дуже короткого) чернеця та генуезця, який розповідає про чарівне Місто Сонця. Іншим шляхом пішов Ф. Бекон. Його «Нова Атлантида» (1624) представляє різні групи, означені займенником «ми»: одна з них – мандрівники, які загубилися в океані, інша – мешканці острова. Отже, розповідь хоча й ведеться від першої особи, однак утілює протилежні позиції ми / вони або навпаки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Серед жанротворчих чинників утопії домінує поняття «топосу» у значенні уявна досконала держава. Функція героя в такому творі зведена до мінімуму, однак не атрофована. Осмислення людського фактору відбувається в імагологічній площині, вираженій філософською антиномією Я–Інший.

Такий погляд відкриває можливості дослідження наративних структур у багатьох утопічних творах, що дасть змогу точніше окреслити межі жанру.

Список використаної літератури

1. Аинса Ф. Реконструкция утопии : эссе / Ф. Аинса ; пер. с фр. Е. Гречаной, И. Стаф ; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького РАН. – М. : Наследие – Editions UNESCO, 1999. – 206 с.
2. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології / В. Будний // Слово і час. – 2007. – № 3. – С. 52–63.
3. Мор Т. Утопия / Т. Мор. – М. : Наука, 1978. – 416 с.
4. Наливайко Д. Компаративістика в системі літературознавчих дисциплін // Наливайко Д. Компаративістика й історія літератури / Дмитро Наливайко. – Х. : Акта, 2007. – С. 5–42.
5. Українка Леся. Утопія в белетристиці // Українка Леся. Зібрання творів. У 12 т. Т. 8. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 155–198.

УДК 82.0:821.161.2

*Світлана Луцак***ХУДОЖНЯ МОДЕЛЬ САМОПІЗНАННЯ ЧЕРЕЗ ІНШОГО
В РОМАНІ «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ» А. КРИМСЬКОГО**

У статті здійснено спробу теоретично змоделювати закономірності самоусвідомлення героя за посередництвом інших ідентичностей. Матеріалом обрано роман українського орієнталіста А. Кримського «Андрій Лаговський», у якому по-особливому представлені генетико-антропологічний, етнопсихологічний, релігійно-містичний, світоглядно-політичний, діяльнісний та інші вектори контактологічної проблематики.

Ключові слова: культурні контакти, «комунікативне буття», ідентичність, Я / Інший.

Луцак С. Н. Художественная модель самопознания через Иного в романе «Андрей Лаговский» А. Крымского. В статье осуществлена попытка теоретического моделирования закономерностей самоосознания героя при посредничестве иных идентичностей. Материалом исследования избран роман «Андрей Лаговский» украинского ориенталиста А. Крымского, поскольку в нем по-особенному представлены генетико-антропологический, этнопсихологический, религиозно-мистический, мировоззренческо-политический, деятельностный и другие векторы контактологической проблематики.

Ключевые слова: культурные контакты, «коммуникативное бытие», идентичность, Я / Другой.

Lutsak S. M. The Artistic Model of Self-Cognition Through the Other in the Novel «Andriy Lagovskiy» by A. Krymskiy. The attempt of a theoretical modelling of regularities of character's self-consciousness through the Other identities was made in the article. The novel «Andriy Lagovskiy» by A. Krymskiy, in which